

תבונה, מדע וקדמה : עילות מודרניות ליהדות פוביה מימין ומשמאל

אליהו גרין

מספר אין סופי של גברים, נשים וטף... החריס את כל אדמותיהם... אף מרחוק לא הייתה ליהודים אפשרות לראות את אדמת אבותיהם... [ירושלים] נסגרה בפני הגזע היהודי... [ו]יושבה בידי גזע נכרי. (אוסביוס, תולדות הכנסייה, תורגם ממהדורתם של Williamson-Louth, א, 1; ד, 6)

באותו הלך רוח, איזידור מסביליה כתב כדלהלן במאה השביעית:

בגלל חטאם כנגד המשיח, היהודים הובסו והוגלו... הרס ירושלים; תיעוב היהודים.. ההרס הנצחי של ירושלים.¹

התיאור הכפול או הפרדוקסאלי של היהודים התמיד במשך ימי הביניים² והרנסאנס עד בוסואה (Bossuet) בסוף המאה השבע-עשרה. בינתיים,³ בעידן הרנסאנס, רשם פיקו דלה מירנדולה לזכותם של היהודים הקדמונים את ההשפעה על הפילוסוף היווני-הקדמון החשוב פיתגורס (בספרו *Heptaplus*, 1489), בהסבירו את הצד החיובי של הפרדוקס. מאתיים שנה לאחר מכן, בשלהי המאה השבע-עשרה, ההיסטוריה האוניברסלית של בוסואה המשיכה את הפרדוקס של אבות הכנסייה, תוך שימת דגש על ההיסטוריה היהודית ועל תפקיד היהודים כמקני-תרבות. בה בעת, הוא גם הסכים עם אבות הכנסייה בנוגע לעונש שעל היהודים לשאת ובנוגע לסיבתו. או-אז, במאה השמונה-עשרה, קמה אסכולה חדשה של "נאורות" שלא דיברה במונחי הנצרות, וגם

אשר אנו בוחנים את התופעה המסלידה של יהדות פוביה שמאלנית – בעיקר של השמאלן הישראלי המצוי – עלינו לזכור ששורשיה נעוצים בתיאולוגיה הנוצרית של ימי הביניים. אכן, כמה מהנושאים העולים היום נדונו בתקופה הרומאית בידי אבות הכנסייה. הללו הפגינו עמדה פרדוקסאלית כלפי היהודים. מחד גיסא, קלמנס מאלכנסדריה (המאה השלישית לסה"נ), אוסביוס (במאה הרביעית) ואחרים, התייחסו ליהודים כאל חלוצי החשיבה ההגיונית והתרבות. מאידך גיסא, הם טענו שעונש אלוהי הושט על היהודים בגין קשר יהודי, כביכול, נגד ישו, שהביא לצליבתו. כתוצאה מעונש זה חרבו בית מקדשם ועירם – ירושלים, והם גלו ממולדתם, יודאיה (IVDAEA).

בצד החיובי כתב קלמנס:

...הפילוסופיה של העברים תוכח מעל לכל ספק כעתיקה שבחכמות. (קלמנס, *Stromateis*, ספר א, 21)

בצד העוין כתב אוסביוס:

...האסונות שהממו את הגזע היהודי כולו מיד לאחר הקשר שלהם נגד מושיענו... המושל [הרומאי] של יודאיה השמיד ...

אליהו גרין הוא סופר ירושלמי וחוקר תולדות ארץ ישראל והמזרח התיכון. פרסם בכתבי-עת שונים ובהם נתיב, *Jerusalem Post*, ו-*Midstream* (ניו-יורק).

הגל

קאנט

וולטיר

טריומוויראט ההשכלה והאנטישמיות האירופית

בכך שפירשו את כתבי הקודש שלהם עצמם באופן לא תבוני ושקרי, וזאת מפני שהם סירבו לקבל את מה שהנוצרים ראו כהוכחות לכך שישו הוא המשיח. (הקוראן האסלאמי, דרך אגב, מאשים הן את היהודים והן את הנוצרים בסילוף כתבי הקודש שלהם). לדוגמה, היהודים סרבו לראות בפסוק: "הנה העלמה הרה וילדת בן וקראת שמו עמנואל" (ישעיה, ז, יד) הוכחה לכך שישו נולד מבתולה.⁸ האל סימא את עיני היהודים, בנטלו מהם כל יכולת להבין.⁹ בדומה לכך, הרעיון שיהודים הם משוללי תבונה היה נושא מרכזי בקרב הוגים אנטי-יהודיים בעידן ההשכלה. למעשה, ז'אן ז'ק רוסו טען להפך, כי: "לעולם לא אאמין ששמעתי כיאות את נימוקי היהודים כל עוד אין להם מדינה חופשית, בתי ספר ואוניברסיטאות בהם הם יכולים לשוחח ולדון ללא חשש לסכנה."¹⁰ בזמן ההוא, יהודים היו משוללי זכויות שמהן נהנו נוצרים והכנסייה הייתה מוגנת בחוק מפני חילול הקודש, כפי שציין רוסו. וולטר, קאנט והגל ביססו את דעותיהם לגבי היהודים בלא שהוטרדו מטיעון שכזה.

אכן, בניגוד לתדמית "ההתחלה החדשה", דומה שדעותיהם של קאנט והגל נבעו, או הושפעו, ממגמות גרמניות פרוטסטאנטיות, במיוחד לותראניות, שייצגו דעות חמורות יותר כלפי היהודים מאלו של המסורת הקתולית-רומית. דעתו של לותר עצמו על היהודים חוזרת במובן מסוים לזו של מרקיון, כופר נוצרי קדום (שנות חייו מתוארכות בדרך כלל ל-84 עד 160 לסה"ג). הלה הכחיש כי לנצרות האמיתית יש שורשים יהודיים, אך עמדתו נדחתה בידי אבות הכנסייה. מרקיון דחה לגמרי את התנ"ך העברי וחלקים מהברית החדשה, אשר, כפי שאנו יודעים, רואה את כתבי הקודש היהודיים כחוזי משיחיותו של ישו. לדוגמה, הזכרת אברהם כמופת לאמונה הועלמה מהאגרת לגלאטיים (3 : 6-9) [בגרסה של מרקיון], כמו גם

דחתה את הדוגמות הנוצריות, לפחות כך היה נדמה. ניתן היה לחשוב שנקודה זו נוגעת גם לדוגמות הנוצריות אודות היהודים, אך לא כך היה. קאנט והגל קיבלו חינוך נוצרי, כמובן. וולטר חונך בידי ישועים. הם החזיקו בכמה דעות קדומות חיוביות ביחס לנצרות, כמו גם בכמה דעות קדומות עוינות ביחס ליהודים.⁴ אכן, כמה נושאים הנוגעים ליהדות שהועלו בידי אבות הכנסייה ובידי תיאולוגים נוצרים מימי הביניים עודם חיים היום – במיוחד בקרב מה שמכונה השמאל, אף כי זה מתנאה באדרת חילונית ו"ליברליזם" ר"ל.

אין ספק שלנאורות לא הייתה עמדה אחידה כלפי יהודים ויהדות. אך אסכולה זו, באופן כוללני, הייתה בית גידול של השמאל בימינו. אנו יודעים, כמובן, שכיום "שמאל" יכול להורות על דבר והיפוכו. אם נאמנות למעמד הפועלים היא עיקרון של השמאל, כפי שמאמינים רבים, הרי שהיא לא הייתה עיקרון של הנאורות ומזה זמן היא גלשה מעל סדר היום של השמאל למעשה, ולא פעם גם מבחינה רעיונית. אולם, השמאל בישראל של ימינו – אלו המזהים עצמם כשמאל⁵ – עדיין נוטים לקדש את התבונה, הקדמה והמדע. בדיוק לגבי עניינים אלה קאנט, וולטר והגל שנאו ותיעבו את היהודים וזלזלו בהם. אף-על-פי שהם אינם מייצגים את כל הנאורות, שלושת אלה הנם משמעותיים ביותר בשל השפעתם הממושכת בקידום יודופוביה ובזו ליהודים במה שניתן לכנות צורתם ה"מודרנית", כלומר, צורה שאינה מסתמכת במפורש או במוצהר על עילות נוצריות לידופוביה.

תיאולוגים ופילוסופים נוצרים בימי הביניים האמינו שעלה בידם להוכיח דוגמות נוצריות באמצעות התבונה.⁶ אי לכך, אם היהודים ממשיכים לדחות את הדוגמות הללו, הרי שהיהודים הם חסרי דעת, סוטים ודוחים את התבונה.⁷ יתרה מזאת, נוצרים האשימו את היהודים

הקשר בין התורה והבשורות (3: 15-25).¹¹ טרטוליאנוס, מאבות הכנסייה, תיאר את אמונותיו של מרקיון:

מרקיון הציג את העמדה לפיה כריסטוס, אשר בימי טיבריוס התגלה על ידי אל שטרם נודע לטובת תשועת העמים כולם, הוא יצור שונה מזה אשר נסמך בידי האל, הבורא, למען השבת המדינה היהודית על כנה, ואשר עתיד להופיע. בין [שני] אלה, הוא [מרקיון] הציב הפרדה מוחלטת, גדולה כזו שבין התורה לבין הבשורות, גדולה כזו שבין הנצרות לבין היהדות. (נגד מרקיון, ד, 6).

מרקיון נדחה ככופר אך השפעתו לא נעלמה, אלא חזרה באורח פרדוקסאלי לאחר דחייתו. בת-יאור מרחיקה לכת עד כדי טענה שמרקיוניזם מופיע כעת בקרב אנשי כנסייה פרו-אסלאמים, במיוחד אנשי כמורה ממדינות ערב שמפגינים את הגישה הדימית של חנופה כלפי מוסלמים והאסלאם ובהכרח דוחים את אפשרות קיומם של שורשים יהודיים בנצרות.¹²

רבקה שכטר תיארה את לותר כמייצג נקודת מפנה לרעה בתפיסת הנצרות את היהודים. היא רואה את מרקיון כמקור לדעותיו של לותר. לדבריה, "מרקיון הקדים את לותר ב-1400 שנים בערך."¹³ אכן, לותר ייצג – בין יתר הדברים – שיבה לעמדתו של מרקיון ששללה כל יסוד יהודי בנצרות.

וארליו מארקטי [Marchetti] משך קו מלותר להשכלה הגרמנית הפרוטסטנטית שבאה בעקבותיו. זו כתבה בזלזול על היכולת היהודית לייצר פילוסופיה או להרים תרומה חיובית לפילוסופיה והכחישה שהיהודים עשו כן בעבר. קו זה מוביל למעשה לקאנט, שנולד 178 שנה לאחר מות לותר ב-1546, הגם שמארקטי לא מציין את קאנט או את הגל בשם. מארקטי מצביע על-כך שהוגים גרמנים שפיתחו את דעותיו של לותר, יצרו מגמה השוללת את ההשפעות היהודיות שבנצרות ובפילוסופיה היוונית לאור התיאולוגיה הלותראנית ומתוך החקירה הגרמנית אודות ההיסטוריה של הפילוסופיה. תיאולוגים נוצרים פרוטסטנטים גרמנים אלה שללו את קיומה של השפעה יהודית חיובית כלשהי על הפילוסופיה היוונית הקדומה, בדחותם במיוחד כל קשר או היבט יהודי אצל פיתגורס. [במחצית השנייה של המאה השבע-עשרה] נפתחים לפחות שלושה נתיבים אינטלקטואליים, הנוטים לתשוקה מסובכת לידה-יודאיזציה של התרבות הגרמנית" (מארקטי¹⁴). הנתיב הראשון היה הפרדת המקרא מן התלמוד, תוך ניתוק התנ"ך מיהודי הגולה וניכוסו לנצרות. שנית, נעשתה הפרדה בין שורשי הדת לבין שורשי הפילוסופיה. הדת והפילוסופיה נתפסו כדברים שונים לפי טבעם. הנתיב השלישי היה ניסיון גרמני "להשיב על כנם את המקורות האתונאיים הטהורים [היינו, הלא-יהודיים לפי מה שנטען] של הפילוסופיה; בכך אבות הכנסייה נתפסים כמי שגרמו ליהוד-ותר של מקורות הפילוסופיה"

(בעיקר משום שניסו למצוא מקורות מקראיים לפילוסופיה היוונית-פאגאנית). מלבד קלמנס ואוסביוס שזכרו לעיל, אבות-כנסייה אלו כוללים גם את יוסטינוס, אוריגינס ואפילו אמברוזיוס. חשוב מכל, תיאולוגים גרמנים פרוטסטנטים שבאו אחרי לותר ביטלו את הפרדוקס שבעמדת אבות הכנסייה כלפי היהודים בכך שהשרישו את התימה הקבועה של התיאולוגיה, הפילוסופיה והחיים האינטלקטואליים הגרמניים הכלליים, לפיה היהודים לא תרמו או השפיעו באופן חיובי על הפילוסופיה. לאחר היורשים הללו של לותר, העמדה הנוצרית הגרמנית המובילה כלפי היהודים הייתה בלתי-אוהדת וזאת בלשון של המעטה.¹⁵

אף על פי כן, בן-זמנו הגרמני של לותר, רויכלין (Reuchlin) (1455-1522), המשיך את הקו של אבות הכנסייה, בטענו לקיומה של "גניאולוגיה יהודית-יוונית לתרבות המערבית" (מארקטי). אביו הרוחני של רויכלין, המשכיל איש הרנסאנס האיטלקי פיקו דלה-מינרנדולה,¹⁶ טען, בעקבות הסופר הקדמון הרמיפוס (המאה השלישית לפנה"ס) – שפיתגורס "העביר דברים רבים לתוך הפילוסופיה שלו מתוך תורת משה."¹⁷

אחד הנושאים שנדונו באורח רגיל בידי התיאולוגים הגרמנים שנחקרו על-ידי מארקטי היה האם פיתגורס הושפע מן היהדות ושמא היה בעצמו יהודי או נכרי שהתגייר. ראיות – משכנעות גם אם לא מכריעות – להשפעה יהודית על פיתגורס אכן קיימות בכתבים יוניים עתיקים (הרמיפוס, אנטוניוס דיוגנס, יאמבליכוס, דיוגנס לְאָרְטִיוֹס ופורפיריוס). כמה אבות כנסייה החזיקו אף הם בעמדה זו (אוריגינס, אמברוזיוס).¹⁸ הוגי רנסאנס, לא רק פיקו ורויכלין, אלא גם ג'ון סְלֶדְן הבריטי, פיליפ טסייר הצרפתי ואחרים, אימצו את הדעה הזאת. מטרתם כאן אינה לדון באמיתות התפיסה הזו, אלא בהתקפה עליה. מארקטי מדווח שכמה הוגים גרמנים פרוטסטנטים יצאו במיוחד להפרכת הטענה לפיה הייתה השפעה יהודית על פיתגורס או שהיו לו קשרים עם יהודים. בעשותם כן, הם עשו הכללה מעבר לפיתגורס, במוצאם *perpetua... discordia* ו-*maxima etiam discrepantia* [דיסרמוניה מתמדת... "וגם סתירה מירבית"] בין הגות יהודית עתיקה לבין הגות יוונית עתיקה, כך לפי עבודת דוקטוראט שנתקבלה באוניברסיטת המבורג ב-1700.¹⁹ כלומר, הם שללו לא רק את הזיקה בין פיתגורס ליהודים או ליהדות, אלא גם כל זיקה בין היהדות לפילוסופיה העתיקה בכלל. מארקטי מראה שתיאולוגים גרמנים התאמצו להוכיח את ההפרדה הזו בין יהדות לפילוסופיה יוונית. בנסותם בתחילה להפריך את פיקו, רויכלין, סלדן ואחרים, הם סיפקו רקע לטענותיהם של קאנט והגל לגבי כישלונם של היהודים בתחום הפילוסופיה ולגבי נחשלותם התרבותית, היינו, נחיתותם המובנית של היהדות והיהודים. לפיכך, מפעליהם של הוגי דעות אלו מהווים חוליות קישור בין לותר במאה

טענה זו, נראה שהגל סותר את עצמו כשהוא טוען שהיהדות היא הדת הפחות "טבעית" מכל הדתות, מכיוון שבכוונתה לשלוט בטבע באורח טכני. כך או כך, האופי ה"חיובי"/"ממשי", במקום ה"טבעי", של היהדות הוביל לשעבוד הגדול ביותר של האדם,³² לדבריו.

אף על פי כן, בכתביו המאוחרים, טוען נתן רוטנשטרייך, הגל שינה את עמדתו לגבי היהדות וריכך את עוינותו.³³ לפיכך, ניתן להתייחס אליו כאל פחות עוין מאשר קאנט. בניגוד לקאנט, הגל תמך באמנציפאציה של היהודים, היינו, מתן זכויות אזרחיות שוות במדינה ליהודים כפרטים. עם זאת, ירמיהו יובל מעיר שהגל סירב, באורח מתנשא, "להכיר בשוויון מעמדם הרוחני וההיסטורי כעם וכקהילה"³⁴. ועוד זאת, הגל האמין כי כאשר אומה מילאה את תפקידה על במת ההיסטוריה העולמית, היא שוב אינה יכולה לקחת משימה דומה.³⁵ "ישוב לא יכולה להיות להם [ליהודים] היסטוריה"³⁶. הנה כי כן, הגל והגליאנים קפדנים חייבים בהכרח להתנגד לצינונות המגלמת ניסיון של היהודים לפעול בניגוד לאופיים, כפי שנקבע בפילוסופיה שלו. כלומר, היהודים כבר מילאו את תפקידם ההיסטורי (במקרה הטוב) ואין באפשרותם לקבל תפקיד נוסף. הצינונות סותרת את הקביעה של הגל ולפיכך היא גורמת בודאי דיסוננס קוגניטיבי בקרב המאמינים, שבתורו עלול לחולל כעס ושנאה.

נשוב לוולטר (1778-1694), שהיה דאיסט וחקר בדקדוק את מרקיון.³⁷ הוא חתר להשפלת היהודים ולהמעטה בערכם. באופן אירוני, בעבודתו *Dictionnaire Philosophique* [מילון פילוסופי] (מהד' 1764, 1769, ועוד), וולטר בוגד בכוונתו בכך שהוא מקדיש הרבה מקום לאלו שבהם הוא מבקש לזלזל ובכך הוא מרמז, באמצעות תשומת הלב שהוא מעניק להם, שהיהודים בעלי משמעות רבה יותר מכפי שהיה רוצה שהקורא יאמין.

וולטר ניסה להראות את הדת היהודית כנגזרת ומשנית. היהודים היו חקיינים ושואלים; ברמיהו – גנבים. וולטר שאל דרך רמז, "האם היהודים לקחו את מנהג הצום מן המצרים, שמהם חיקו את כל הטקסים עד להלקאה עצמית והשעיר לעזאזל?"³⁸ וולטר נמנע מלשאול האם לא ייתכן שהמצרים העתיקים מן היהודים. הדחף המזלזל שלו נגלה בבירור בערך אחר. "כמעט תמיד הייתם עבדים", הוא אומר ליהודים.³⁹ לעתים הוא משתמש בפירוש בביטוי "גנבים" ו"גניבה ספרותית" לגביהם ולגבי יצירותיהם.⁴⁰ כלומר, הם חקיינים ושואלים, הגם שהביטוי "גנב" יכול להתפרש באופן מילולי יותר, למשל כאשר הוא מכנה את היהודים "גנבים ערבים".⁴¹

על-מנת להראות את סלידתו מן היהודים, וולטר כינה אותם "ערבים". "העברים, עם חדש למדי... המון ערבי."⁴² היום, כמובן, הכינוי "ערבי" הוא סוג של חנופה, בחוגים מסוימים, או שהוא מצריך את הדרגה הגבוהה ביותר של חמלה. אחרי הכל, כלום אין הערבים העם המושמץ ביותר,

השש-עשרה (1546-1483) לבין קאנט והגל במאה השמונה-עשרה ובראשית המאה התשע-עשרה. יש לשים לב למקבילה בין טענתו של מרקיון שלנצרות אין שורשים יהודיים לבין הטענה, הנזכרת לעיל, שהועלתה בידי קאנט, הגל ומלומדים גרמנים מוקדמים יותר, לפיה הפילוסופיה היוונית העתיקה הייתה משוללת יסודות יהודיים כלשהם. חוסר יכולת בתחום הפילוסופיה מורה על חוסר יכולת בתחומי התבונה והמדע ובגזרת שלהם, הקדמה. אלו שלושת הערכים שאותם השמאל רואה באופן מסורתי כחסרים אצל היהודים. לגבי נושא הקדמה, קאנט והגל נתנו לנצרות מקום של כבוד, למרות שלכאורה הם לא קיבלו את הדוגמות הנוצריות. ואף זו: יהודים, כאנשי המזרח, אינם עשויים להיות אלא קפואים מבחינה תרבותית. בעיני קאנט והגל, היהודים הקדמונים (ועמים מזרחיים קדמונים אחרים) היו במובהק נחותים לעומת היוונים בנוגע לתרבות.²⁰ קאנט האמין שהיהדות אינה "רוחנית" או "מוסרית", אין לה שום מצפון או מגמה מוסרית והיא אף אינה דת אמיתית.²¹ אכן, קאנט המציא מעין סולם או הירארכיה של דתות, אשר היהדות ניצבת בתחתיתו.²² יתרה מזאת, "רק בדת היהודית סירב קאנט לזהות גרעין מוסרי פנימי."²³ ירמיהו יובל טוען כי "בשוללו תוכן דתי מחוקי היהדות... מסלק קאנט מן היהדות אפילו את בדל הערך המזערי, שניתן לצפות כי תפיסה היסטורית כמו שלו תעניק ליהדות."²⁴

חשובה יותר לענייננו העובדה שקאנט הציע כי, בניגוד ליהדות, הנצרות נטועה בתבונה, קרי: בפילוסופיה/תיאולוגיה נוצרית של ימי הביניים.²⁵ יתרה מזו, קאנט ראה את היהודים כניצבים מול הקדמה, אשר לדידו נטלה את מקום הדת. קאנט הרחיק לכת עד כדי התעקשות על-כך ש"היסודות המזרחיים [כולל יהודיים] של הנצרות הנם מעטים, אם בכלל, ורובם מערביים."²⁶ מכיוון שהוא ראה את הנצרות כמערבית וכמסוגלת לקדמה, ואת המזרח כלא-מסוגל לקדמה, הרי שבהכרח הנצרות עליונה ביחס ליהדות, שהיא דת מזרחית. מכאן נובע גם שהיהדות אינה מסוגלת לקדמה.

הגל האמין אף הוא שהנצרות מייצגת קדמה על פני היהדות. הוא המעיט בערכו של תפקיד היהדות בתרבות העולמית. לפיו, היהודים סבלו מ"מחסור בתרבות".²⁷ הגל הצעיר, לפי סיכום עמדתו אצל יובל, טען ש"היהדות לא תרמה שום דבר לתרבות אירופה ולרוח העולם [weltgeist], אלא רק סילפה ועיוותה אותה."²⁸ מעבר לכך, ב"סיכמה ההיסטורית [של הגל] העולם היווני נתפס כאנטי-תזה לעולם המזרחי וכתוצאה מכך גם ליהדות... האידיאל ההלני הוא דחייה של היהדות."²⁹ גם בתוך העולם המזרחי, הדת המצרית עליונה על היהדות.³⁰ כאשר ליהודים בימי קדם הייתה עצמאות מדינית, סיפקה מדינתם אך בקושי רב די מזון ומשקה, זאת ל"קיום הכרחי בלבד".³¹ בכך הם היו חסרי יכולת לייצר ולשגשג. לנוכח

משום שמקרב כל האנושות כולה הללו [היהודים] היו העם הראשון והיחיד שמתחילת החיים החברתיים הקדישו את מחשבתם להעלאת השערות רציונאליות.⁴⁸

בדברי אוסביוס הדהדו דבריו של קלמנס מאלכסנדריה⁴⁹

לגבי ההעתיקה הספרותית של הדוגמות של הפילוסופים מן העברים, אנו נתייחס מעט לאחר מכן... הפילוסופיה של העברים תוכה, באופן שלא ניתן לסתירה, כחוכמה העתיקה ביותר. (א, Stromateis, פרק 21; תר' Roberts-Donaldson)

בעוד שקאנט, וולטר והגל דחו אולי את הדוגמה הנוצרית, הם דחו גם את ההערכה הנוצרית העתיקה כלפי היהודים, לפחות כפי שהובעה בידי אבות הכנסייה. דחייתה של הערכה זו מתייחסת לנושא שהיה עתיד להיות חשוב מאוד בעידן שייחס חשיבות להתקדמות התרבות.

עבור אנשי הנאורות, קדמה משמעה השתפרות לאורך זמן, תנועה מן הנחות אל העליון בנוגע לחברה האנושית; התנועה הכללית של התרבות לעבר הטוב יותר. ניתן לראות אותה גם כפונקציה של תבונה, היינו, קדמה היא יעד או מטרה הנגזרת מהתבונה ומושגת או מוגשמת בהיסטוריה. לפי כמה דעות, קדמה היא כורח היסטורי. הקשר הנוצרי לקדמה נעוץ בראייה העצמית ארוכת השנים של הנצרות כמחליפה של היהדות; בכך היא מהווה שלב גבוה, נעלה יותר של דת. לפיכך, היא תמיד ייצגה קדמה ביחס ליהדות (מוסלמים מאמינים שהאסלאם מחליף הן את היהדות והן את הנצרות. מוחמד נחשב לנביא האחרון, או "חותם הנבואה").

קאנט והגל הגדירו את היהודים כעוינים לקדמה או כבלתי מסוגלים לה. הגל וולטר ראו בהם בלתי מסוגלים לציוויליזציה. עבור הולבאך, הם מכשול למדע. כולם – במפורש או במרומז – ראו ביהודים עוינים לקדמה או בלתי-מסוגלים לה. כולם ראו ביהודים נכרים, מפגרים ונחשלים. היהודים הופשטו מכבוד, מגאווה ומערך אנושי יותר מאשר בעבר. הם הושפלו בידי התפיסה החדשה. כך, מן ההתחלות של השמאלנות, זרמים מרכזיים בתוכה הגדירו את היהודים כבלתי-מסוגלים להישמע לערכי הליבה שלה – התבונה, הקדמה והמדע--או כעוינים להם. רובר מזרחי מדגיש באריכות את ההשפעה של קאנט והגל על דעותיו של מרקס על היהודים (*Marx et la Question Juive*, 3eme partie). בדומה לכך, כמה אידיאולוגיות המכוננות היום "יימניות" נטלו אף הן השראה מקאנט, הגל ו-וולטר, וזו כללה גם את עמדותיהם לגבי היהודים.⁵⁰

למותר לציין כי לרעיונות והגישות של קאנט, הגל ו-וולטר נודעה השפעה כבירה במשך המאות התשע-עשרה והעשרים. וולטר העניק השראה ל-*libres penseurs*, "הוגים חופשיים" ו"ספקנים" שלעתים קרובות נשמעו לדעות

המנוצל ביותר, הנרדף ביותר בהיסטוריה? כלום אין ה"פלשתינים" – המתוארים לעתים קרובות בשיח המערבי בן-זמננו כסוג של ישו קיבוצי – סובלים תחת ידי היהודים, בד בבד עם היותם חוד החנית של הקדמה? וולטר התכוון להשפיל את היהודים בכנותו אותם "חדשים" (האומה הצרפתית, שגובשה בימי הביניים, 2000 שנה לערך אחרי שררת ממלכת דוד ושלמה בירושלים, אינה מתוארת כ"חדשה") ו"המון ערבי". מעניין הדבר שבעוד וולטר ראה ביהודים ערבים, קאנט כינה את היהודים הגרמנים "הפלשתינאים החיים בנינו".⁴³ קאנט התכוון בכך להדגיש את היסוד הנכרי – במוצא הגיאוגרפי ובטבע האתני, לא רק הדתי – של היהודים בני זמנו וארצו. היהודים הם האחר פאר אקלסנס. ד'הולבאך, בן דורו הצעיר של וולטר, היה פחות חשוב משלושת האחרים, אך הוא סיכם את העמדה הנפוצה. היהודים הם "אסיאתים פחדניים ושפלים". "אמונות תפלות [יהודיות]... רק גרמו להפרעה במהלך ההתקדמות לעבר מדע אמיתי."⁴⁴ ניתן לשאול האם ד'הולבאך היה משנה את דעתו לנוכח הכמות הרבה של פרסי נובל למדעים שהוענקו ליהודים ללא כל פרופורציה למספרם. עובדה אמפירית זו, שלכאורה סותרת את אמונתו החזקה, כנראה הייתה מובילה מוח כמו זה של ד'הולבאך לחשוב שמהו שטני מתרחש. קרוב לוודאי שהדיסוננס הקוגניטיבי היה מעצבן אותו.

וולטר, ד'הולבאך ויתר אסכולת ה"רציונאליסטים"⁴⁵ שלהם השקיעו כוחות רבים ב"חשיפת הפנים האמיתיות" של המקרא ובלעג לו כאשר הוא מציג את ישראל הקדמון באור חיובי ובייחוד כאשר ישראל מקרין פאר והדר. אולם כשוולטר וחבורתו מצאו סיפור תנ"כי שהציג את עם ישראל באור שלילי, במונחי ערכים נוצריים מופשטים (שהנוצרים עצמם לא תמיד יישמו), אזי הם קיבלו את אמיתות הדיווח המקראי. רבים מן התיאורים המסולפים והמזויפים של וולטר הופרכו ונחשפו כשקריים עוד בזמנו, בעיקר בידי מלומדים קתולים צרפתים.⁴⁶ עם זאת, ההילה המקודשת של וולטר כלוחם למען חופש הדיבור והמחשבה נותרה בעינה עד תקופתנו.

הנה אפוא, קאנט, הגל ו-וולטר מייצגים נקודת מפנה לרעה משמעותית בתפיסת המערב את היהודים. שכן, לא רק אבות הכנסייה ראו ביהודים חלוצי התרבות. גם כמה מגדולי המוחות של המאה השבע-עשרה ראו בחוקה שניתנה לעם ישראל בתנ"ך והועברה אליו בידי משה, דגם לרפובליקה אידיאלית.⁴⁷ שימו לב לפטרוס קונאוס (Petrus Cunaeus), גיון סלדן, אייזק ניוטון, בליז פסקל, וכו'. ז'אן גרסון ומרסיליו פיצינו (Ficino) במאה החמש-עשרה ובוסואה (Bossuet) במאה השבע-עשרה, ראו כאוסביוס את היהודים כחלוצי הפילוסופיה. אוסביוס כתב:

ישראל [בעת העתיקה], מדינה יבשתית עם מעט מאוד מגע עם הים התיכון, שלא לדבר על הים האגאי.
(Martin Bernal, *Black Athena II*, 1991, p. 6)

מעניין כי, וולטר כתב משהו דומה: "...עד לזמן אלכסנדר לא היה מגע קל שבקלים" בין יוון לישראל.⁵⁵ מה שגרוע יותר מבחינה מחקרית הוא שברנל מסלף את כתבי אבות הכנסייה מאלו שצוטטו לעיל. הוא טוען כי: "האבות [של הכנסייה] היו מאוחדים באמונתם שהיוונים למדו את רוב הפילוסופיה שלהם מן המצרים – למרות שייתכן שהמצרים למדו בתורם חלק משלהם ממסופוטמיה ופרס..." (Black Athena I 1987, p. 24). תדמיתו העצמית של ברנל כאיקונוקלסט ומתקן של שקרים לא עומדת ביחס ליהודים.⁵⁶

למרות הניסיונות של ליברלים ואנשי שמאל להגן על המוניטין של וולטר ביחס לערכים המוצהרים שלהם, הם צריכים להסביר את השימוש בוולטר במאה השמונה-עשרה הן בידי יודופוב קתולי קלריקלי והן בידי סופר חילוני יותר שדחה את מתן האמנציפציה ליהודים – שקיבלו זכויות נחותות בצרפת המלכותית של המאה השמונה-עשרה – במקום זאת הוא המליץ לגרשם לגיאנה הצרפתית.⁵⁷

בינתיים, כפי שהעיר פרנק מנואל, מאז המהפכה הצרפתית (שהיא תוצאה של הנאורות) "נטתה העוינות התיאולוגית ליהודים להתמוזג עם האנטישמיות 'המדעית' החדשה ועם אנטישמיות פוליטית."⁵⁸ גם אנשי הכמורה היו להוטים להיות "מדעיים" כמו כולם. לפיכך, לידופוביה הלא-דתית, לכאורה, ולהשפלת היהודים על ידי נאורות המאה השמונה-עשרה, הייתה השפעה בכיוון של חיזוק היודופוביה של הכנסייה. יתרה מזאת, הדעות הקדומות וההכללות של קאנט, הגל ו-וולטר הותירו חותם בר-קיימא. הם שמשו בדורות מאוחרים יותר לא רק כעקרונות עבור אידיאולוגים, אלא גם כפרדיגמות עבור – בין היתר – גדודים של משכילים בתחומי חקר מגוונים. לעתים הם עיצבו את תפיסותיהם עד כדי פגיעה ביכולתם להכיר בתרומה לתרבות העתיקה שהורמה בידי היהודים והיהדות, בכך שהתעלמו מעדויות יווניות עתיקות על התפקיד היהודי. בנוסף לכך הם הותירו השפעה ממושכת על חשיבה "פרוגרסיבית" ו"שמאלית" עד למאה העשרים ואחת, כמו גם על כמה תנועות הנחשבות בדרך כלל "יימניות". יהודים שנמשכו בידי גופי חשיבה כאלה – אולי מסיבות כמו הערצה לערכי התבונה, המדע והקדמה, או לאוניברסליות, לשוויון אנושי ולצדק חברתי, העקרונות המוצהרים שתנועות "שמאלניות" הטיפו להן, או לקסמי המערכת האינטלקטואלית המרקסיסטית, החושפת כל העת אמיתות חבויות ומספקת מענה לכל שאלה – היו מחויבים לאמץ גם את הבוז והעוינות שלהם כלפי היהודים והיהדות.

קדומות וולטריאניות. קאנט והגל השפיעו על מרקסיס-טיס,⁵¹ לאומנים גרמנים, גזענים נורדיים ואין-ספור מלומדים, בעיקר גרמנים, בתחומי ההיסטוריה העתיקה, לימודים קלאסיים, ארכיאולוגיה, אנתרופולוגיה, ביקורת המקרא, וכו'. אכן, שכטר טוענת שהם המשיכו את המסורת הלותראנית, שגולמה לבסוף בנאציזם.

הרייך השלישי לא היה תוצר של אידיאולוגיה שנולדה, כביכול, בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, כפי שסברו רוב חוקרי אידיאולוגיה זו. האידיאולוגים של סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 לא היו אלא אפיגונים שחזרו על עקרונות תיאולוגיים לותרניים שקודשו במשך ארבע מאות שנה בתרבות הגרמנית ובביטוייה הדתי.⁵²

למרבה הצער, שכטר זונחת איכשהו את ההשפעה היודופובית של לותר על אידיאולוגיות המכוננות "שמאלניות" וסוציאליסטיות, שאף הן יורשות של המסורת הלותרנית-קאנטיאנית-הגליאנית. למעשה, יודופוביה יכולה "להפח עצמה הן לתוך אידיאולוגיות שמאלניות והן לתוך אידיאולוגיות ימניות" במאה התשע-עשרה.⁵³ האם יעילה בכלל האבחנה בין "ימין" ל"שמאל" כאילו הם גופים נפרדים של הגות ומדיניות? במיוחד באלף השלישי, כאשר הרבה ממה שמכונה "שמאל" אימץ עמדות יודופוביות שהיו נפוצות בקרב ה"ימין" לפני מלחמת העולם השנייה? שמא ה"שמאל" של היום פשוט החיה מחדש את המסורת היודופובית שלו, שהייתה כה בולטת במאה התשע-עשרה ואחריה בתחילת המאה העשרים?⁵⁴

המקרה של מרטין ברנל (Bernal) מדגים עד כמה נושאים שנדונו בידי קאנט, הגל ו-וולטר עודם טעונים. ברנל, איש מדעי המדינה בעל דעות מרקסיסטיות, חיבר יצירה מונומנטלית, *אתנה השחורה* (Black Athena). זו מוקדשת בחלקה להתחקות אחר הבוז הגובר לטיעון לפיו הייתה השפעה מזרחית כלשהי על התרבויות היווניות והרומיות – על-אף שפע עדויות יווניות, רומיות וראיות אחרות, שהייתה השפעה מזרחית, כולל יהודית. בוז זה צמח לקראת סוף המאה השמונה-עשרה והיה למגמה השלטת מאז סוף המאה התשע-עשרה. מגמה אנטי-מזרחית זו, מתלונן ברנל, הייתה להוטה לצייר את יוון העתיקה כמבודדת מן המזרח, מפניקיה, מצרים וכו'. ברנל מקבל, בדרך כלל, עדויות יווניות ורומיות על השפעה מזרחית על התרבות הקלאסית, אך הוא מתעלם או מתאר לא נכון את העדות הנוגעת ליהודים. הנה כי כן, ברנל עצמו עושה באופן אירוני מעשה דומה לזה של המטרות לחיצי הביקורת שלו בכל הנוגע ליהודים. נקודה אחת בולטת היא ראיתו את היהודים הקדמונים כמבודדים גיאוגרפית מיוון ובכך כבלתי מסוגלים להקנות השפעה. התבוננו נא בפסקה הבאה:

ה ע ר ו ת

* כל המקורות תורגמו לעברית לטובת שטף הקריאה.
1 Gilbert Dahan, *La Polémique chrétienne contre le Judaïsme au Moyen Age*, Paris, 1991, p. 127.
2 ז'אן גרסון חזר כהד על דעתם החיובית של אוסביוס וקלמנס לגבי התפקיד היהודי בציוויליזציה. בהצהרה שניתנה ב-1405, הציוויליזציה או התרבות "התחילה מגן העדן הארצי ועברה ברציפות משם לעברים, ומן העברים למצרים, ממצרים לאתונה, מאתונה לרומא, מרומא לפאריס". פרפראזה של אדוארד ז'ונו. Edouard Jeuneau, "Que sais-je" *La Philosophie médiévale*, Paris: PUF 1967, p. 6.
3 ידוע שפיקו למד עברית מן המשורר היהודי אליהו לויטה. דוד מלכיאל דן בהתעניינותו של פיקו ושל הרנסאנס האיטלקי בכלל במסורות יהודיות במאמרו *Christian Hebraism in a Contemporary Key*, *Jewish Quarterly Review*, v. 36, 1, Winter 2006, p. 123 ; במהלך הרנסאנס המוקדם, לימוד עברית "הועדף אפילו על-פני [לימוד] יוונית", כך כותב ג'ייקוב בורקהרדט, *The Civilization of the Renaissance in Italy*, v. I, repr. NY: Harper & Row, 1958, p 208 ; באשר לפיקו, הרי ש"בין כל אלה שהטריחו עצמם בלימוד עברית במאה החמש-עשרה, אף אחד לא היה בעל חשיבות רבה יותר מפינקו דלה-מירנדולה. הוא...אף עשה עצמו לבקאי בספרות התלמוד"; שם.
4 וארליו מארקטי [Marchetti] מתאר את מגמת הדה-יודאיזציה של הנצרות ושל הפילוסופיה היוונית בתיאולוגיה הלותראנית ובמסורת העיון הגרמנית על ההיסטוריה של הפילוסופיה, אשר השפיעה, לדעתו, על קאנט והגל. V. Marchetti, "An Pythagoras Proselytus Factus Sit", *Dimensioni e Problemi della Ricerca Storica*, no. 2, 1996 ; (המאמר באיטלקית על-אף הכותרת הלטינית). רבקה שכטר מתארת את לותר כמגלם נקודת מפנה לרעה בתפיסה הנוצרית את היהדות, בהתייחסה ל"ממשיכיו של לותר, הפילוסופים, המשוררים, והאידיאלוגים השונים, [ש]הסירו מגרמניה את כל העכבות המוסריות, והרייך השלישי היה גולת הכותרת של תהליך זה". רבקה שכטר, "פאולוס-לותר-גתה-היטלר", *נתב*, שנה שלישית, 1 (12), ינואר 1990, ע' 36.
5 אני מתייחס במיוחד לאינטלקטואלים ואקדמאים מן הדור הוותיק יותר.
6 אנסלמוס מקנטרברי (Anselm of Canterbury) ורוג'ר בייקון, לדוגמה. לאנסלמוס ראה זיונו, שם, עמ' 41-46. בייקון כתב: "...על המשפט הנוצרי להיות מועדף...באמצעות תורתיהם של הפילוסופים...זאת מכיוון ששם, עדויות אצילות ניתנות בנוגע לסעיפי האמונה הנוצרית, היינו, השילוש, המשיח (כריסטוס), התולה הברוכה... מלאכים... נשמות, חיי נצח, תחייה מחדש של גופים, סבלי התופת, סבלי השאול, וכיוצא באלה... עם זאת, הפילוסופיה לא תואמת באופן זה עם דת היהודים והסרצנים, וכן הפילוסופים אינם מספקים עדויות לטובתם. לפיכך... דת הנוצרים היא היחידה שמן הראוי לדבוק בה." *Opus Maius*, Part Four, Second Distinction, VI:1-2, R. McKeon, D. McCarthy, E.L. Fortin(trans.), in Ralph Lerner & Muhsin Mahdi (eds.), *Medieval Political Philosophy: A Sourcebook*, Glencoe, IL: Free Press, 1963, p. 375.
7 ראה בין השאר: Robert Chazan, "Medieval Anti-Semitism", in David Berger (ed.), *History and Hate: The Dimensions of Anti-Semitism*, Philadelphia: Jewish Publication Society, 1986/5747, p. 62 ; וכן עמ' 53 שם. דהן מביא מספר מקרים בהם נוצרים ניסו לשכנע יהודים ברצינאליות הדוגמות הנוצריות. דהן, שם (ראה הע' 1). עם זאת, יהודים "לא מעזים לשוחח" אודות שיקול הדעת האמיתי שלהם במפגשים אלה, כפי שזיהה רוסו ב-*Emile*, IV. הוויכוחים היהודיים-נוצריים בימי הביניים היו ניסיונות תיאטרליים להמם את היהודים בשם התבונה, בגיבוי ההמון והכוח הפוליטי הנוצריים. היהודים היו מוגבלים בוויכוח, כמובן, על

במשך יותר ממאה שנה, חלקים מן התנועה הציונית היו מרקסיסטיים במוצהר, בזמן שהשפעות אחרות מהפילוסופיה הגרמנית הגיעו לציונות ולמדינת ישראל בדרכים שונות. בישראל, נושאים שונים שנדונו בידי קאנט, הגל ו-וולטר המשיכו להעניק השראה לדמויות בשמאל. יגאל תומרקין, לדוגמה, יצא להגנת שולמית אלוני על בסיס התבונה, המדע והקדמה, למרות שהוא הכיר בעובדה שבפעולותיה כשרה היא לא תמיד פעלה מתוך תבונה.

אני מתייזב לצדה של שרת החנוך והתרבות, שולמית אלוני, ולא משום שאני אחד מחסידיה. דעותיה הן דעותי, אבל... אינני יכול להצדיק יציאה בהצהרות... פרובוקטיביות [של אלוני – א.ג.] המוכחשות בבוקר המחרת... ובכל זאת, אעמוד לצדה נגד כל לינץ' לאומני וקלריקלי [היינו, קלריקלי יהודי]. הראו לי מדינת דת אחת במשך ההיסטוריה שהיו בה קדמה, סובלנות ורווחה ליושביה. כי רק המרד בדת הביא את האדם לקדמה, לדמוקרטיה, ולהישגים בתרבות ובמדע. לא הגטו, חצרות הרבנים או מקובלי צפת הביאו את הגאולה, אלא ההשכלה...

גיבורי אינם הבעש"ט או הגאון מווילנה ובוודאי לא הרבנים הקיקיוניים של היום, שאינם מסוגלים להגיע לכל קונסנסוס המתאים למאה ה-20.

המדע עושה אותנו חופשיים... [ציטוט מדברי תיאודור הרצל, א.ג.]

הבגדים השחורים הם דגל שחור מעל למוסר האלמנטארי ועצם קיומנו... הכיפה הסרוגה וספר יהושע... יביאו למצדה שנייה.⁵⁹ [י"אחותי לחוסר האמונה", הארץ, מכתב למערכת, 21.10.92]

תומרקין הראה בכך שדגל התבונה, המדע והקדמה המשיך להתנוסס בקרב השמאל הישראלי בשנות התשעים,⁶⁰ בזמן שהוא ראה ערכים אלה כעומדים בסתירה יסודית ליהדות. בשנאתו לדת היהודית הוא היה, כנראה, בלתי-מודע לכך שעמדותיו כלפי היהדות – בייחוד אמונתו שיהודים דתיים פגומים בתבונתם – נטועות בדת אחרת. ספק אם הבין שהרעיון של חוסר הכשרון היהודי לתבונה ופילוסופיה מגיע מנוצרים ימי ביניים ומאוחר יותר, אחרי לותר, דרך תיאולוגים גרמנים מאוחרים יותר, לקאנט והגל ומהם למרקס ואחרים בעת החדשה. בהביטנו לאחור, לשנת 1993, עם היתרון של חוכמה לאחר מעשה, אנו עשויים לשאול האם שולמית אלוני – עמה תומרקין הסכים באורח כה עמוק, לפי מה שהאמין – הייתה רצינאלית או מדעית בתמיכתה בהסכמי אוסלו שנחתמו אותה שנה. האם אלוני הייתה רצינאלית יותר מן הרבנים, אשר היא ותומרקין מתעבים, שהתנגדו לאוסלו הגם שהיו רבנים, כפי שאנו יודעים, שישבו בממשלת רבין-פרס ובכך סייעו להבאת אוסלו לעולם, ללא קשר לרצונם הסובייקטיבי?

21 בספרו של קאנט *הדת במגבלות התבונה לבדה*, מצוטט אצל רובר מורחי, Robert Misrahi, *Marx et la Question Juive*, Paris: Gallimard, 1972, עמ' 152. מקור האשמתו של קאנט שהיהדות אינה דת הוא בכתבי לותר, לפי שכטר, שם, עמ' 32.

22 ירמיהו יובל, *חידה אפלה*, תל-אביב: שוקן, 1996, עמ' 34.

23 שם, עמ' 25.

24 שם, עמ' 35.

25 Nathan Rotenstreich, *The Recurring Pattern: Studies in Anti-Judaism in Modern Thought*, NY, 1964, p. 36, הרעיון שהנצרות עליונה על היהדות מבחינת התבונה נמצא, בין השאר, אצל רוג'ר בייקון, Roger Bacon, *Opus Maius*, מצוטט אצל לרנר ומהדי, שם, עמ' 375.

26 רוטנשטרייך, שם, עמ' 27. תרגום מילותיו של רוטנשטרייך. הטענה שלנצרות אין שורשים ביהדות מזוהה עם מרקיון.

27 בהרצאות על הפילוסופיה של ההיסטוריה, מצוטט אצל פרנק מנואל Frank Manuel, *The Broken Staff: Judaism Through Christian Eyes*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992, pp. 297, 301; מורחי מצטט פסקה ארוכה המכילה את ההערה הזו, שם, עמ' 167. יובל, עמ' 123. בכך הלך הגל בעקבות קאנט, לדברי יובל.

28 מילותיו של רוטנשטרייך, שם, עמ' 63.

29 שם, עמ' 61.

30 מורחי, עמ' 162.

31 Joseph Cohen and Raphael Zagury-Orly, "Hegel, les Juifs, et Nous", *Temps Modernes*, no. 608, 3-4-5, 2000, pp. 286-289.

32 רוטנשטרייך, עמ' 63-64.

33 יובל, עמ' 122.

34 Nathan Rotenstreich, *Jews and German Philosophy*, NY: Schocken, 1984, pp. 161-163.

35 יובל, עמ' 122.

36 וולטר חקר את ספרו של טרטולניוס נגד מרקיון אשר משמר את מימרותיו של מרקיון. הוא מזכיר בחיוב את מרקיון ב-*Dictionnaire Philosophique*, "Tolérance," sec. 1. "Carême", *Dictionnaire Philosophique*.

37 שם, Judée. אדוארד גיבון, בן תקופתו הבריטי של וולטר ולעתים מבקר, היה אף הוא חלק מן המאמץ ה"מודרני" לזלזול ביהודים ובהשיגיהם. הוא המעיט בערכם בכנותו אותם "החלק הבזוי ביותר של העבדים שלהם" (של האשורים והפרסים). ראה את ספרו *Decline and Fall of the Roman Empire*, vol II, J.B. Bury (ed.), 5th ed.; London, 1909; pp. 2-3; לגיבון, ראה גם שם, עמ' 453.

38 וולטר, שם, Job, Abraham, וכן הלאה [et passim].

39 ראה אצל צירלס להרמן Charles Lehmann, *The Jewish Element in French Literature*, Rutherford, NJ: Fairleigh Dickinson University Press, 1971; French ed., 1961, p. 121.

40 וולטר, שם, Genèse.

41 מתוך Anthropology from the Pragmatic Viewpoint, מצוטט אצל מורחי, עמ' 149.

42 Leon Poliakov, *De l'antisémitisme à l'antisémitisme*, Paris: Calmann-Levy, 1969, p. 164.

43 לגבי וולטר, ראה אצל פרנק מנואל, בעיקר עמ' 112-118; להרמן, עמ' 116-125. למילותיו של וולטר עצמו, ראה *Dictionnaire Philosophique*, וכן *Philosophie Générale* [במהדורות רבות]. למשל, Abbé Antoine Guenée, Pierre Guérin du Rocher, Jacques Bergier, *Bonnaud*, ועוד.

44 נושא "העבריות הפוליטית" נדון בידי פניה עוז-זלצברגר, "שורשים יהודיים של הרפובליקה המודרנית", *תכלת*, 13, סתיו תשס"ג, עמ' 130-89.

45 אוסביוס, *ההכנה לבשורה*, ז', 3, (מתרגום גיפורה לאנגלית).

46 קלמנס, *השטיחים*, א', 21, (ed) Ante-Nicene Fathers, *Coxe*, רדנר, עמ' 116.

ידי חוקי חילול הקודש הנוצריים. הוויכוחים היו, אפוא, דומים במקצת למושבי העצרת הכללית של האו"ם.

8 כבר במאה הרביעית לסה"נ, אב הכנסייה סוזומנוס (Sozomenos) התלונן: "...היהודים, למרות שברשותם כמה נבואות ברורות למדי על בואו של המשיח, נשארו מאחורי הפאגאנים בכל הנוגע לאמונה במשיח; דיינו במה שנאמר על-כך" סוזומנוס, 1: 8. תרגום מצרפתית, מהדי A-J Festugière: Sozomène, *Histoire Ecclésiastique*, Paris: Ed. du Cerf, 1983-1986; תלונתו של סוזומנוס איננה עדיין טענה שהיהודים הם חסרי תבונה, הגם שיחסו עשוי להיות תחנה בדרך לכך.

9 דהן, עמ' 131.

10 אמירה זו באה בעקבות הצהרתו: "בסורבון, ברור כשמש שהנבואות [בתנ"ך] על בואו של המשיח מתייחסות לישו המשיח. לפי רבני אמסטרדם, ברור באותה מידה שאין להם כל קשר אליו". רוסו, אמיל, ספר ד.

11 Chris Price, "Marcion, the Canon, the Law, and the Historical Jesus", at <http://www.christianorigins.com/marcion.html>.

12 Bat Ye'or, "Juifs et chrétiens sous l'Islam: Dhimmitude et marcionisme", *Commentaire*, No. 97, Printemps, 2002.

13 רבקה שכטר, עמ' 31. ליאון פוליאקוב כתב ששנאתו הלוהטת של לותר ליהודים גרמה ל"התקפות של קודמיו להיראות מעודנות" ביחס, ושייתכן "שלא נמצא דומה לה עד היום". L. Poliakov, *Du Christ aux Juifs de Cour*, Paris: Calmann Levy, 1955, p. 236.

14 Marchetti, "...si aprono almeno tre percorsi intellettuali che organizzano una complessa volonta di 'deguidaazione' della cultura tedesca."

15 הארי רדנר טוען ש"האנטישמיות תמיד שיחקה תפקיד בפילוסופיה הגרמנית". H. Redner, "Philosophers and Anti-Semitism", *Modern Judaism*, 22, 2002, p. 115.

16 Cecil Roth, *Jews in the Italian Renaissance*, Philadelphia: Jewish Publication Society, 1959, pp. 127-128.

17 Giovanni Pico della Mirandola, *Heptaplus*, traduzione italiana da E. Garin, Carmagnola: Arktos, 1996, p. 3. פיקו, בחיבורו *שש מצב שצו*, מחווה דעה על שבעת ימי בראשית ומטרתו המוצהרת היא להראות את זכות הבכורה של המסורת היהודית. פיקו מפנה להרמיפוס (Hermippos, בן המאה השלישית לפסה"נ), שדיווח על השפעה יהודית על פיתגורס [מצוטט בידי יוספוס, נגד אפינון, א', 162-165]. לפיתגורס היו כמה רעיונות חברתיים ומדיניים מוגדרים, ולכן מעניינת העובדה שפיקו היה בקשר עם לורנצו דה-מדציצי ("ההנפלא"), שליט פירנצה. Ivan Cloulas, *Laurent le Magnifique*, Paris: Fayard, 1982, p. 328.

18 לגבי אמברוויוס, ראה מארקטי, שם. לגבי אוריגנס, ראה נגד קלסוס, פרקים ה, טו. אבות כנסייה אחרים שרשמו לזכות היהודים תרומה לפילוסופיה היוונית כוללים את קלמנס, השטיחים; אוסביוס, *ההכנה לבשורה*; יוסטינוס, *אפולוגיה*, ונאום *הטפה ליוונים*. מארקטי מצייין שהרעיון של "פיתגורס היהודי" היה מוכר לאבות הכנסייה.

19 Johann Friederich Mayer and Daniel Bandeco, *Pythagoras utrum fuerit Judaeus* [dissertation], Hamburg, 1700. מצוטט אצל מארקטי, שם, הערה 38. רדנר טוען שבקרב פילוסופים גרמנים, "הגרמני נחשב לבעל קרבת דם מיוחדת" אל היוונים, קרבת דם גועית או אחרת. [רדנר, עמ' 116]. אם רדנר צודק, הרי שגרמנים בסביבות 1700 ולאחר מכן לא היו מסוגלים להכיר בהשפעה יהודית על התרבות היוונית העתיקה, המוערכת כל-כך בגרמניה, מכיון שדבר זה ישים אותם בעמדה שווה – או גרוע מכך, בעמדה נחותה – ליהודים. ללא ספק היו יוצאים מן הכלל בקרב משכילים דוברי גרמנית.

20 ראה Kant's Political Writings, Cambridge: CUP, 1970, Hans Reiss (ed), עמ' 52. היוונים, לא היהודים, היו "ציבור משכילי".

58 מנואל, שם, עמ' 247.
 59 אריה סתיו ליקט במספר פרסומים הצהרות של אנשי רוח ישראלים המביעים דעה על היהודים או על הדת היהודית הלקוחה מתוך ו/או נוטלת השראה מהמסורת של קאנט, הגל ו-וולטר, כמו גם סטלין ומרקסיסטים אחרים. ראה למשל: Arie Stav, *The Israeli Death Wish*, Shaarei Tikva, Israel: The Ariel Center for Policy Research, 1999, ביחוד עמ' 52-68. אריה סתיו, *איווי המוות הישראלי*, תל-אביב, 1998, ראה גם Netta Kohn Dor-Shav, *The Self-Destructiveness of the Jews*, The Ariel Center for Policy Research, Shaarei Tikva, 1998, Israel: pp.15-34.
 60 אני מתייחס כאן בעיקר לאנשי אקדמיה, אנשי רוח ואנשי הדור הישן. האנשים הצעירים יותר, המכונים אף הם "שמאלנים", שהם פעילים-מיליטנטים בארגונים הממומנים בידי המערב כגון "בצלם", "גוש שלום" וכיו"ב, הינם באופן כללי רדודים בחשיבתם ובהשכלתם, הגם שייתכן שעברו אינדוקטרינציה חזקה בידי "ארגונים לא-ממשלתיים" הממומנים בידי ממשלות המערב ובידי גופי אינדוקטרינציה פוליטית אחרים. סוג זה של שמאל הוא בעיה בפני עצמה.

51 מזרחי טען בתוקף שהייתה להם השפעה על מרקס, בייחוד בשאלה היהודית. עם זאת, ביוגרפים של מרקס מרבים להדגיש את חובו להגל, בעוד שקאנט בדרך כלל נזנח או לא מוערך דיו, בעיקר בנושא הזה. חידוד קומוניסטי נפוץ היה שהגל עמד על ראשו עד שבה מרקס והעמיד אותו על רגליו (באמצעות תפיסתו המאטריאליסטית של ההיסטוריה).
 52 שכטר, עמ' 30; ראה גם עמ' 36-37.
 53 רדנר, עמ' 116.
 54 על היודופוביה הסוציאליסטית ראה, בין היתר, מחקריהם של אדמונד זילברנר, רוברט וויסטרין, סולומון בלום, גיורגי ליכטהיים, ועוד.
 55 ראה אצל להרמן, שם, עמ' 119.
 56 ה-*Times Literary Supplement* פרסם את מכתבי המצביע על התיאור המסולף של ברנל את אבות הכנסייה בעניין הזה (15.6.2001, TLS). לא פורסמה תגובה מצד ברנל.
 57 הקנאי הקתולי-רומי הקלריקלי C.I. Richard אצל Arthur Hertzberg, *The French Enlightenment and the Jews* NY, 1968, p. 251; ראה גם אצל להרמן, שם, עמ' 130.

לא חמלה והשתתפות בצער מעוררת בי הטרגדיה היהודית, כי אם סלידה

פרידריך הגל